

Christophe Cave (red.), *Le Règne de la critique, L'imaginaire culturel des Mémoires secrets*, Collection « Les dix-huitièmes siècles », n° 144 (Paris: Honoré Champion, 2010). 442 s.

Till den rika tidskriftsflora det franska 1700-talet lämnat i arv hör den "pseudo-periodiska" publikation vars fullständiga namn lyder *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la République des Lettres en France depuis 1762 jusqu'à nos jours*. Även om innehållet på vanligt sätt presenteras i form av notiser, daterade från dag till dag, är det inte en aktualitetsrelaterad tidskrift eller *gazette* i gängse mening. Som titeln antyder rör det sig snarare om en retrospektiv krönika över Frankrikes historia och kultur under 25-årsperioden 1762–1787. *Mémoires secrets* utkom mellan 1777 och 1789 i 36 volymer. Projektet fick en flygande start; redan första året kom de första åtta volymerna, som behandlar åren 1762 till 1775. Men det Paris som skildras i de "hemliga minnesanteckningarna" låg när dessa började utges femton år tillbaka i tiden. Tidsavståndet mellan de återgivna händelserna och datum för notisernas publicering knappades sedan in efter hand och stannade slutligen vid två år.

Liksom i samtida tidskrifter som *Mercur de France* och *L'Année littéraire* handlar det om ett mycket omfattande utbud av nyhetsnotiser. Enbart i de första åtta volymerna uppskattas antalet till 10 000 à 12 000. Jean Sgard, upphovsmannen till referensverket *Dictionnaire des journaux 1600–1789*, har i en punktundersökning som avser första halvåret 1777 studerat hur notiserna fördelar sig ämnesmässigt. Av sammanlagt 275 notiser under denna period utgörs 60 av referat av rättsliga processer och domstolspläderingar och rapportering rörande polisiära åtgärder och domslut. 60 är anekdoter från hovet och andra tongivande miljöer, 50 underrättelser om politiska pamfletter och broschyrer, 50 recensioner av opera- och teaterföreställningar, 20 rapporter från konstutställningar och konstauktioner, 10 presentationer

av nytkomna böcker. Härtill kommer mer eller mindre efemärt material av typen pressrevyer, brevutdrag och epigram. (Se närmare "Pidansat de Mairobert, journaliste à deux visages", *Nouvelles, gazettes, mémoires secrets (1775–1800)*, under redaktion av Birgitta Berglund-Nilsson, Karlstad, 2000, s. 15–25.)

Inom kulturlivet prioriterades verk vars upphovsmän nyss fått sitt genombrott hos den franska publiken såsom Shakespeares teaterstycken, Lessings borgerliga dramer och Glucks italienska operor. I fråga om mera brännbart stoff som religiösa och politiska stridsskrifter eller hemligt cirkulerande manuskript av subversiv karaktär skärptes rapporteringen, allt eftersom de förrevolutionära stämningarna i samhället tätnade. Den eller de ansvariga redaktörerna anslöt sig till det växande motståndet mot jesuitorden och till den parlamentariska oppositionen mot enväldet. De använde sig genomgående av ett speciellt stilgrepp, som har gett tidskriften dess särprägel. Med hjälp av ständigt återkommande ironiska garderingar lät de kommentarerna fluktuera mellan seriös kritik och maliciöst skvaller. En förklaring kan vara att detta var ett subtilt sätt att undgå censur. I samma syfte kunde de även välja att återge en händelse i anekdotform, när det fanns risk att provocera med en alltför seriös rapportering.

Som upphovsman till *Mémoires secrets* utpekades till en början en parisisk konstsamlare, Louis Petit de Bachaumont (1690–1771). Han tillhörde en adlig familj och hade fått sin uppfostran på Versailles. Tack vare sitt konstantintresse och sin skicklighet som gravör kunde han knyta bekantskap med den konstnärligt verksamma Madame Doublet de Persan (1677–1771). Han introducerades i hennes litterära salong, vars gäster gick under benämningen "församlingsmedlemmarna" (*les Paroissiens*). De delade en nonkonformistisk grundsyn och tillhörde den parlamentariska oppositionen. I praktiken innebar detta att de ingick i det jansenistiska lägret och att de

vände sig mot den kungatrogne kanslern Maupeous mot adeln riktade försök till fiskala och administrativa reformer.

Redan samtiden ansåg det osannolikt att den "älskvärde lättungen" Bachaumont, av bröderna Goncourt hyllad som *l'anecdotier parfait*, "den fulländade historieberättaren", skulle ha varit i stånd att ensam utföra det stora insamlings- och redigeringsarbete som ligger till grund för *Mémoires secrets*. Dessutom hade han varit död i sex år när tidskriften började utkomma. Det bör dock noteras att Bachaumont faktiskt författade skrifter i estetiska, konstkritiska och kulturpolitiska ämnen och även ett upprop avseende restaurering av Louvren. "Lättjan" måste alltså, i den mån ryktet talade sant, åtminstone delvis ha varit en avsiktlig pose. Men efter en omfattande forskningsinsats, utförd av främst Robert Tate, Tawfik Mekki-Berrada, Jean Sgard och François Moureau (och som närmare redovisas i den artikel som berör *Mémoires secrets* i *Dictionnaire des journaux*), står det klart att Bachaumont bara tjänstgjort som *prête-nom*. Det rör sig i själva verket om ett kollektivt arbete, under redaktionell ledning av Bachaumonts sekreterare, Mathieu-François Pidansat de Mairobert (1707–1779). Han avlöstes efter sin död av vännen och journalistkollegan Barthélemy François Joseph Mouffle d'Angerville (1728–1795).

Varifrån hämtades det väldiga stoffet till dessa "memoarer"? I stor utsträckning togs det från handskrivna nyhetsblad (*nouvelles à la main*), en av myndigheterna ofta motarbetad form av klandestina underrättelser som var vanlig mellan 1500- och 1700-talen, innan tryckta tidningar och tidskrifter hunnit etableras i någon större omfattning. Även senare fortsatte dessa nyhetsblad att cirkulera under större eller mindre sekretess, främst för att ge spridning åt sådana nyheter som censuren kunde förväntas vilja undertrycka. En betydande central för redigering av nyhetsbulletiner var just Madame Doublets salong. Salongsgästerna arbetade regelbundet med detta utifrån två

stora register, ett för tvivelaktiga nyheter och ett för säkert belagda. Till detta material kom bland annat lån från konkurrenter; någon upphovsrätt existerade ju inte. Som Jean Sgard poängterat var den bärande redigeringsprincipen att "klippa och klistra" ur skilda källor snarare än att lägga fram "eget" material.

Mémoires secrets har länge varit relativt svårtillgängliga, men en upplaga tryckt i London 1783–1789 finns numera att läsa på internet (<http://gallica.bnf.fr>). Kritiska editioner av delar av verket utgavs redan vid 1800-talets början och mitt. En modern kritisk upplaga publiceras för närvarande på förlaget Champion, under redaktion av Christophe Cave och Suzanne Cornand, båda verksamma vid Université de Grenoble 3.

Detta gigantiska editeringsprojekt har redan alstrat spin-off-effekter. En sådan är artikelsamlingen *Le Règne de la critique*, redigerad av den ene av de båda huvudansvariga för nyutgåvan av själva tidskriften, Christophe Cave. Boken innehåller 24 artiklar av 21 olika forskare (Christophe Cave, Claude Labrosse och Jean Sgard har stått för två bidrag vardera), som alla tillhör utgivarteamet. Artiklarna bygger merendels på föreläsningar från det andra internationella kollokvium som ägnats *Mémoires secrets*, i Grenoble 2007. En avslutande avdelning har tillkommit, som behandlar publikationens intertextuella förhållande till samtida tidskrifter och skandalkrönikor.

Som brukligt är apostroferar redaktören i förordet samtliga bidragsgivare. Cave understryker nödvändigheten av en kritiskt värderande läsning, som inte utan vidare godtar sanningsvärdet "i det som kan förefalla oss vara en enkel ansamling av dokumentärt material" (s. 7). Med hjälp av moderna analysverktyg vill han bidra till att "rekonstruera den diskursiva och ideologiska logiken i icke omedelbart litterära korpusar" (*ibidem*). Kollokviets huvudsyfte sägs ha varit att rekonstruera arten av de pseudonyma eller anonyma journalisternas kritiska verksamhet, annor-

lunda uttryckt att kartlägga deras "kulturella föreställningsvärld" (*imaginaire culturel*), samt att göra ett försök till utvärdering av denna. Titeln *Le Règne de la critique (Kritik und Krise)*, är en formulering lånad från historikern Reinhart Koselleck. Liksom Jürgen Habermas berömda term "den borgerliga offentligheten" fokuserar den på en väsentlig aspekt av upplysningstidevarvet. Av de enskilda bidragen kommer här endast en tredjedel att beröras, ett par av dem ytterst kortfattat. Urvalet är förstås subjektivt och innebär ingen nedvärdering av de artiklar som har måst förbigås.

Åtskilliga notiser ägnades som nämnts åt rättsliga frågor. Jean Sgard utgår i det första av sina bidrag från tidskriftens rapportering av den beryktade "Goëzman-affären", en juridisk strid mellan den radikale komediförfattaren Caron de Beaumarchais och en domare Goëzman. Sgard kallar rapporteringen en *trompe-l'œil*. Det mekaniska uppradandet av notiser i ärendet innebär enligt honom en politisk och ideologisk manipulation av det skenbart "sanna" och "historiska" faktamaterialet. Beaumarchais hade tillerkänts ett arv från en förmögen affärsman, vilket dennes universalarvinge, en greve de La Blache, förklarligt nog ville göra honom stridigt. I den rättsliga process som följde anklagades Beaumarchais för korruption och urkundsförfalskning. Tack vare sin vältalighet och, inte minst, den mäktige prinsen av Contis beskydd gick dock den skicklige intrigmakaren Beaumarchais segrande ur striden. För *Mémoires secrets* journalist eller kollektiv av journalister rörde det sig i första hand om en komedi med politiska implikationer, där Goëzman spelade bovens roll och Beaumarchais hjältens. Det blev då av sekundärt intresse att ge en nyanserad bild av hur ansvar och skuld verkligen fördelades sig.

Som ett led i den nya strävan mot en humanisering av den rättsliga praktiken riktades pressens strålkastarljus gärna mot så kallade *erreurs judiciaires*, felaktiga domar, i särskilt all-

varliga fall rena justitiemord. Tack vare Voltaires resoluta ingripande minns vi ännu i dag två processer från tidigt 1760-tal, där fäder dömdes till döden för påstådda mord på sina barn. Motivet skulle ha varit att barnen, som tillhörde protestantiska familjer, velat omvända sig till katolicismen. I Jean Calas fall fullföljdes domen, medan Pierre-Paul Sirven lyckades fly. Båda domarna upphävdes senare och de dömda rehabiliterades, Calas postumt.

De religiösa motsättningarnas betydelse avtog snart, och i stället trädde sociala skillnader i förgrunden. Det är lätt att se hur hårda och orättvisa domar i första hand drabbade människor i små omständigheter. Catriona Seth, professor i fransk 1700-talslitteratur vid Université de Nancy 2, har följt *Mémoires secrets* rapportering av ett fall som inträffade i Normandie år 1782. En ung tjänsteflicka, Victoire Salmon, anklagades för att ha förgiftat sin arbetsgivare och dömdes enligt tidens drakoniska lagar till tortyr och döden på bål. Hennes advokat lyckades utverka ett uppskov med domens verkställande. Ärendet förhalades och hänsköts till högre instans, parlamentet i Paris. Bevisningen befanns till slut otillräcklig och flickan förklarades oskyldig. Seth visar att fallet bevakades på ett ganska mekaniskt sätt, utan försök till syntes eller föregripande av utgången. Däremot skedde hänvisningar till andra rättegångar med liknande förlopp, varigenom nya mönster blev synliga. Victoire Salmon tillhörde som fattig tjänstekvinna en kategori som liberala krafter i samhället gärna ville se frikänd. När så till sist sker inträffar en kedja av händelser som känns igen från andra, liknande fall. Domarna skänker henne sina portmonnäer som ett slags symbolisk upprättelse. Hon får en åtminstone tillfällig "kändisstatus", bjuds på teatern och får träffa skådespelarna, som ger henne ytterligare penninggåvor, något som i sin tur även ökar givarnas prestige. Den skicklige advokaten hyllas och kan se fram emot att anförtros andra krävande rättsfall.

När det gäller den kulturella rapporteringen i *Mémoires secrets* betonar musikologen Thomas Vernet vid École pratique des hautes études i Paris tidskriftens betydelse för den vid denna tid framväxande musikkritiken, särskilt genom recensioner av offentliga konserter och initierade presentationer av bland annat nya instrument. Teaterforskaren Martial Poirson vid Grenoble 3 visar att teaterkritiken i samma tidskrift var förvånansvärt modern, rentav unik för sin tid, i så måtto att den inte enbart såg teaterpjäser som isolerade kulturprodukter utan även tog hänsyn till bakomliggande materiella och politiska produktionsförhållanden.

Ett par av artiklarna studerar *Mémoires secrets* förhållningssätt gentemot kända och inflytelserika kvinnor. Enligt Dina Sahyouni, doktorand vid Grenoble 3, relaterar den okände journalisten i sådana sammanhang gärna till gestalter och kategorier med stark symbolisk lyskraft som Pandora, Eva och Maria, respektive häxan, horan och nunnan. En uppenbart misogyn attityd kommer till synes när jämförelseobjektet är en historisk person som den liderliga giftmörderskan Messalina, maka till den romerske kejsaren Claudius. Bland de kvinnor som på olika grunder liknas vid henne återfinns två populära aktriser vid Comédie Française, Mademoiselle Clairon och Mademoiselle Hus (den senare även verksam vid Gustav III:s franska teatertrupp i Stockholm), men också den alltmer impopulära "österrikskan", drottning Marie-Antoinette. Journalisten är samtidigt självkritisk och ifrågasätter sina egna fördomar om skådespelerskor. Över respekterade personer som salongsvärdinnorna Doublet och Geoffrin öser han rentav beröm.

Bernadette Fort, professor vid Northwestern University i Evanston, USA, har tidigare gett ut de elva redogörelser för konstutställningarna i Louvrens Salon carré, "Lettres sur le Salon", som under årens lopp infördes i *Mémoires secrets*. Dessa äger stora likheter med Diderots mer berömda *Salons* men skiljer sig inte minst genom sitt fokus på kvinnligt må-

leri. Fort kan visa att verk av kvinnliga konstnärer som Élisabeth Vigée-Lebrun, känd för sina porträtt av Marie-Antoinette, faktiskt ges en seriös teknisk och konstnärlig bedömning i *Mémoires secrets*. Men samtidigt riktas försåtliga angrepp mot det sätt varpå modellen framställs. Ett av drottningporträtten beskrivs som fritt och ledigt i hållning och klädsel, befriat från den stelhet konvensen krävde. Men var det verkligen legitimt att avbilda en kunglig person på detta sätt? Måste inte det till synes positiva omdömet tolkas som indirekt kritik? Avsikten med den tveystiga analysen är enligt Fort att reducera artisten till ett villigt verktyg för skandalkrönikan.

Claude Labrosse, tidigare professor vid Université de Lyon 2, uppmärksammar i sin essä hur förskjutningar i tidsperspektivet påverkar "minnesanteckningarnas" kritiska funktion. Han noterar den fortgående minskningen i antalet utgivna volymer per tidsenhet, som gör att tidsskillnaden reduceras mellan texternas offentliggörande och de händelser de skildrar. Men ett minsta tidsavstånd på något år upprätthålls ändå alltid, vilket leder till att en verklig aktualitetskänsla aldrig riktigt infinner sig. I gengäld tillgriper journalisten olika former av tekniskt raffinemang. Den dagliga rapporteringen varvas med sofistikerade ekoefekter, bestående i att nyheter från 1780-talets början får "dialogera" med händelser som inträffat ett decennium tidigare. I de sista volymerna övergår den tidigare omsorgsfullt utarbetade prosan i ett slags telegramstil, som får läsaren att känna det som om själva tiden rusade fram med accelererande hastighet. En latent oro infinner sig. Men medan andra tidskrifter som *Courrier du Bas-Rhin* öppet talar om "kommande stormar", där hela nationen riskerar att lida skeppsbrott, så tiger *Mémoires secrets* om sin syn på det som förestår. Journalisten tycks tveka och vilja dra sig undan inför de omvälvande händelser som kan anas vid horisonten. Han söker ständigt det mera oskyldigt "kuriösa", det överraskande och det originella,

”saltet” som kryddar anrättningen och gör den apitretande för läsaren, utan att oroa eller störa den angenäma matsmältningsprocessen. ”Man skrattar hellre med Demokritos”, skriver Labrosse, ”än rasar med Diogenes”.

Mémoires secrets är en estetiskt medveten tidskrift, där termen ”smak” (*goût*) kommer till flitig användning. Man prisar den goda smaken och fördömer alla brott mot denna. Smaken är tidlös, med Claude Labrosses ord ”trans-temporell”. Liksom saltet är den ett kraftfullt konserveringsmedel som skyddar och bevarar hävdvunna värden och värderingar, vad Norbert Elias och Pierre Bourdieu kallade ”habitus”. Journalisten uppreser sig visserligen mot de båda ”hydrorna” svärdet och rökelsekaret – symboliserande världslig despotism och kyrklig fanatism – och vågar framföra djärva idéer som att människosläktet äger vissa naturliga fri- och rättigheter eller att nationerna inte längre är sina kungars egendom. Men han oroas också, utifrån det engelska exemplet, av bilden av den avsatte monarken och ett folk i revolt. Han avisar absolutismen men inte den traditionella uppfattningen av kungamakten. Liksom smaken är monarkin i journalistens ögon något naturgivet och oförgångligt. Med sin konsekventa inriktning på det förflutna och sin benägenhet att avfärda alla tecken på förändring med ett beklagande eller ett ironiskt leende hinner han aldrig riktigt uppfatta att han står inför en avgrund.

Det är ofrånkomligt att den nyssnämnde Pierre Bourdieus ande emellanåt befinns sväva över ett arbete som detta. Så är fallet med ett bidrag av Anne Saada, forskare vid det nationella franska vetenskapsrådet (CNRS). Hon tar sin utgångspunkt i ett index över personnamnen i de fem första volymerna (åren 1762–1771) och finner att det innehåller 1325 namn med 6525 förekomster. Med noggrann empiri har hon på basis av dessa data sökt utarbeta en så konturskarp bild som möjligt av den sociala struktureringen i det samhälle som tonar fram ur *Mémoires secrets*. Endast 66 namn, alltså 5 %

av hela namnkorpusen, figurerar 20 gånger eller mer i de fem volymerna. Men dessa omnämningen är ändå tillsammans så talrika att de ensamma utgör 48 % av alla namnförekomster. Bland de mest omtalade personerna urskiljer Saada tre sociala huvudgrupper i fallande ordning. Till den första hör kungliga personer samt det andliga och det världsliga frälset. Representerarna för dessa är 90 till antalet, med 1253 förekomster. Den ledande trojkan utgörs av kungen själv, Ludvig XV, följd av utrikesministern, hertig Choiseul, och av finansmannen och mecenaten greve Lauraguais. Med undantag för den inflytelserike ärkebiskopen av Paris, Christophe de Beaumont, en av Rousseaus argaste vedersakare, namnges blott ett fåtal högre präster. Inte heller parlamentsledamöterna omtalas särskilt ofta, trots att *Mémoires secrets* intar en pro-parlamentarisk hållning.

Den andra huvudgruppen är teaterns folk, skådespelare, sångare, dansare. Här nämns något fler personer än bland kungligheter och adel (117), men förekomsterna är färre (836). Den tredje sociala kategorin utgörs av *la République des Lettres*, den ”de lärdas republik” där enligt tidskriftens egen titel allt och alla som omtalas i *Mémoires secrets* egentligen hör hemma. Detta är den numerärt viktigaste gruppen, med 318 personer och 2569 förekomster. I Sverige har man i våra dagar sett ansatser att reservera begreppet ”de lärdas republik” för universiteten, dessa säten för ”institutionaliserat vetande”. I 1700-talets Frankrike förhöll det sig annorlunda, i varje fall om man får tro *Mémoires secrets*. Medan hälften av de citerade författarna var medlemmar av Franska akademien (*académiciens*), så nämner tidskriften knappt en enda ”akademiker” (*universitaire*) i modern mening. Anne Saada medger själv att beteckningen är svår att definiera. Men i princip handlar det för henne om personer vars huvudsakliga syssla var att verka som vetenskapsmän eller författare av antingen teaterpjäser, romaner eller stridsskrifter eller på något annat sätt delta i produktionen och marknadsföringen av böcker.

Mémoires secrets handlar med andra ord om den franska huvudstadens mest kända och inflytelserika personer, de som senare kom att beskrivas som *le tout Paris*. Men dessa *Grands* skildras inte som förvaltare av ett politiskt eller kulturellt maktkapital utan på ett undan- glidande, "litterärt" sätt, som mer eller mindre karikerade rollinnehavare i anekdoter, verser, brev och teaterpjäser. Icke desto mindre är det deras maktställning som gör dem intressanta för *Mémoires secrets* journalister. Det vi möter är främst *Ancien Régimes* sociokulturella elit, alltså kungliga och adliga personer. Teaterns, litteraturens och vetenskapens folk uppmärksammas bara i den mån de tillhör lärda akademier eller åtnjuter en makthavares protektion. Det har dock sin särskilda poäng att den store utmanaren Voltaire är den person som nämns flest gånger av alla i de av Anne Saada undersökta volymerna, dubbelt så ofta som kung Ludvig XV. Men *Mémoires secrets* intresserar sig definitivt inte för "rännstensförfattarna", bärarna av den mera långsiktigt verkande subkultur som kartlagts av Robert Darnton.

Anne Saada avslutar med en sidoblick på samtida tyska förhållanden. I det tysk-romerska riket var de viktigaste teater- och kulturcentra normalt inte identiska med de mest betydande universitetsstäderna. I Tyskland fanns en bildad elit som var oberoende av hovet och de ekonomiska makthavarna. Avsaknaden av ett tongivande centrum jämförbart med Paris betydde att "de lärdas republik" i tysk version kom att gestalta sig på ett annat sätt, mera likt det svenska. En initierad analys skulle komma några årtionden senare, med Madame de Staëls *De l'Allemagne*.

Inom ramen för det gemensamma projektet behandlar de 24 artiklarna en mångfald av teman utifrån personliga infallsvinklar, vilket gör läsningen varierad och underhållande. Forskningen rörande upplysningstiden har under påverkan av det tongivande internationella 1700-talssällskapet fått en alltmer gränsöverskridande prägel, både när det gäller de olika

ämnesinriktningarna och forskarnas geografiska hemhörighet. Så är dock inte fallet i detta arbete, även om några av de deltagande forskarna råkar vara verksamma vid amerikanska universitet. Det handlar här av naturliga skäl mest om Frankrike och franska förhållanden. En del hänvisningar till i första hand England, Tyskland och Italien förekommer dock. För en svensk läsare kan det vara klagörande att möta exempel på hur dåtida strömningar och företeelser som ibland bara återspeglas på ett blekt och diffust sätt i vårt land kan emanera från tydliga och fast etablerade mönster i det som då var det kulturella moderlandet.

Valet av en titel som inkluderade adjektivet "hemlig" var ett säkert grepp ur marknadsföringssynpunkt, som garanterade stor efterfrågan. Dröjsmålet med den tryckta versionen av de "hemliga minnena" var kanske också ett kalkylerat drag. Hur som helst var "eftersläpningen" nog mer betingad av politisk nödvändighet än av finansiella svårigheter eller tvekan om avsättningsmöjligheterna. Efter några år blev det möjligt att skriva om skandaler, maktövertaggrepp, diplomatiska förvecklingar och politiska kriser som inte hade kunnat beröras medan de var aktuella. Ur vårt nästan 250-åriga tidsperspektiv är detta knappast något som påverkar vare sig stoffets relevans eller läsoplevelsen.

Det är tydligt att medlemmarna i forskarlaget själva haft nöje av sin läsning av *Mémoires secrets*. Ett kvardröjande intryck är dock att de haft svårt att förhålla sig både till texternas speciella, ironiska stil och till deras upphovsmäns undan- glidande identiteter. De stundtals försiktigt liberala, stundtals ängsligt konservativa "memoarförfattarna" förmedlar ovärderlig kunskap om högt och lågt, viktigt och oviktigt, under de år då den stora revolutionen bidar sin tid. Men vilka var de och var stod de personligen? Bakom den gemensamt anlagda janusmasken förblir männen bakom de "hemliga minnesanteckningarna" märkligt anonyma.

Sven Björkman